

Veiksniai, lemiantys tiesiogines užsienio investicijas į Lietuvą

Tomas Tumėnas

Doktorantas
Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedra
Saulėtekio al.9, 2040 Vilnius
Tel.: 73 16 15, faksas 72 11 73
E.paštas tomastumenas@post.omninet.net

Straipsnyje nagrinėjami veiksniai, lemiantys tiesiogines užsienio investicijas į Lietuvą ir tolesnį investicijų „judėjimą“ į šalį. Veiksniams, darantiems įtaką užsienio investicijoms, nusakyti naudojamosi investicijų teorijoje praktikuojamu šalių lyginamosios analizės metodu, juo remiantis teigiama, kad užsienio investicijas sąlygoja šalių ekonomikos raida. Lietuva yra nagrinėjama kartu su kitomis Baltijos šalimis. Apibrėžiami pagrindiniai šalių raidos skirtumai ir analizuojami juos nulemiantys veiksniai. Taip pat nurodomos sritys, kurios turi būti tobulinamos, norint į Lietuvą pritraukti daugiau užsienio investicijų.

Tiesioginių užsienio investicijų (toliau – TUI) svarba Lietuvoje yra akivaizdi – dabar jos siekia apie 8,8 mlrd. litų, arba 20 proc. šalies bendrojo vidaus produkto, ir yra vienas iš mokėjimo balanso finansavimo šaltinių. Užsienio kapitalo įmonės kontroliuoja apie 30 proc. visos Lietuvos pramonės pardavimų, 20–25 proc. šalies eksporto ir jose dirba 5–10 proc. visų dirbančiųjų. Akivaizdi tiesioginių užsienio investicijų svarba šalies ūkiui verčia atlikti šį ekonominį reškinį sąlygojančių veiksnių analizę.

TUI lemiantiems veiksniams nustatyti naudojamosi šalių lyginamosios analizės metodu [20, p. 7]. Juo remiantis teigiama, kad TUI yra glaudžiai susijusios su bendru nagrinėjamos šalies išsivystymo lygiu, ekonomikos augimo koeficientais, pramonės išsivystymo laipsniu, infrastruktūros kokybe ir politiniais veiksniais (rinkos atvirumas, skaidrumas, mokesčių leng-

vatos ir pan.). Kuo aukštesnis šalies ekonomikos išsivystymo laipsnis, išreikštas BVP (bendruoju vidaus produktu) vienam gyventojui, tuo didesni jo augimo tempai, geresni kiti šalies makroekonominiai rodikliai bei liberalesnė ekonomika, tuo TUI į šalį yra didesnės. Lyginant Baltijos šalių ekonomines, politines ir socialines raidos tendencijas, galima įvardyti veiksnus, nusakančius skirtingą šalių išsivystymo lygį ir todėl skirtingą TUI dydį. Straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas veiksniams, sąlygojusiems TUI į Lietuvą, nusakyti, o ne analizuojamas investicijų poveikis šalies ekonomikai.

1. Šalių lyginamosios analizės metodas

Pagrindinė šalių lyginamosios analizės metodo prielaida yra ta, kad tiesioginių užsienio investi-

cijų dydį lemia šalies ekonominio išsivystymo lygis. Analizės objektas – trys Baltijos šalys, nes šios šalys yra labiausiai viena su kita susijusios tiek savo praeitimi, tiek dabartimi ir ateitimi. Jei lygintume jas su kitomis Vidurio ir Rytų Europos šalimis (toliau – VRE), matytume esminius skirtumus. Visų pirma Baltijos šalys buvo integruotos į bendrą centralizuotą Tarybų Sąjungos ekonominę sistemą. Tuo tarpu VRE šalys turėjo savo ekonomikas, kai kurios daugiau ar mažiau išvystytą privatų ūkį, tam tikras teises normas, reguliuojančias TUI, tarptautinę prekybą, valstybines funkcijas, finansinę sistemą, krašto apsaugos struktūras ir pan. Todėl Baltijos šalių restruktūrizavimas į rinkos ekonomiką ir pats demokratizacijos procesas buvo ir yra daug skausmingesnis nei kitų VRE šalių. Pagrindinis veiksnys, išskiriantis Baltijos regioną iš VRE grupės, *privatios nuosavybės* nebuvimas iki 1988 metų ir labai siauri ekonominiai ryšiai su pasauline ekonomika (pvz.: Lietuvoje 1991 m. 91 proc. visos užsienio prekybos sudarė prekyba su buvusiomis Tarybų Sąjungos šalimis).

Iš pateiktos lentelės (1 lentelė) matyti, kad TUI dydis Baltijos šalyse yra skirtingas, o šis skirtumas nulemti nevienodo tų šalių investicinio klimato.

Kaip matyti iš priede pateikiamos lentelės, šalių ekonominio išsivystymo lygis (ekonomi-

niai rodikliai) yra skirtingas. 1 lentelėje parodyta, kad TUI dydis vienam gyventojui yra taip pat skirtingas ir jis yra didžiausias Estijoje, toliau eina Lietuva ir Latvija. Vienas iš pagrindinių rodiklių, nusakančių šalies ekonominį išsivystymo lygį, yra BVP, tenkantis vienam gyventojui (žr. priedo lentelę). Šis rodiklis yra didžiausias Estijoje – 3547 JAV dol., Lietuvoje jis siekia 3001 JAV dol. ir Latvijoje – 2667 JAV dol. (1999 m.). Jei lygintume šalių ekonomikos augimo tempus, tarkime, 1999 metais, tai matytume, kad Lietuvos BVP krenta labiausiai. Norint nusakyti šalies ekonominio išsivystymo lygį, apsiriboti šiais rodikliais yra netikslinga ir per siaura. Tuo tikslu lentelėje yra pateikiami ir kiti Baltijos šalių ekonominiai rodikliai – infliacija, pramonės augimas, konsoliduotas fiskalinis biudžeto deficitas ir t. t. Nesigilindami į kiekvieną pateiktą rodiklį, matome, kad Estijos ekonominė padėtis, palyginti su Latvija ir Lietuva, yra geriausia arba stabiliausia. Kai kurie Lietuvos makroekonominiai rodikliai, lyginant su Latvija, yra geresni/aukštesni (pvz., BVP vienam gyventojui), tačiau tokie rodikliai kaip einamosios sąskaitos deficitas, biudžeto deficitas, prekybos deficitas/BVP ir kiti yra prastesni. Nagrinėjant Baltijos šalių ekonominį išsivystymo lygį, yra tikslinga pateikti nepriklausomų tarptautinių

1 lentelė. TUI Baltijos šalyse

	TUI/BVP	TUI/BVP	TUI/BVP	TUI/BVP	TUI/BVP	TUI/BVP	Iš viso TUI (USD mlrd.) 1991–1999	TUI vienam gv. (USD)
	1994 (%)	1995 (%)	1996 (%)	1997 (%)	1998 (%)	1999 (%)		
Lietuva	3,8	0,1	4,4	3,6	5,4	4,1	2,063	558
Latvija	5	4,4	3,7	7	2	3	1,330	554
Estija	9,5	5,6	3,5	5,4	10,8	5,9	2,585	1.795

Šaltinis: Lietuvos ekonominė ir socialinė raida. 1997, 1998, 1999 ir 2000, Nr. 1; Latvijos mėnesinis statistikos biuletenis. 1998, 1999 ir 2000, Nr. 1; Estijos mėnesinis statistikos biuletenis 1997, 1998, 1999 ir 2000, Nr. 1.

finansų institucijų suteiktus šalies vertinimo rodiklius (reitingus). Tokios pasaulyje gerai žinomos reitingų agentūros, kaip Moody's, S&P ar Fitch IBCA, vertindamos šalies būklę, analizuoja visus lentelėje (žr. priedo lentelę) pateiktus ekonominius rodiklius bei priežastis, lemiančias šalies ekonominę būklę, vyriausybės vykdomą politiką ir pan. Kaip matyti iš toliau pateikiamos 2 lentelės, Lietuvos, kaip skolininkės, įvertinimas šiek tiek skiriasi nuo Latvijos ir Estijos, ir yra prastesnis nei šalių kaimynių.

Vadinasi, nagrinėjamu laiku Lietuvos ekonominė būklė yra prasčiausia, ypač fiskalinio (biudžeto, užsienio skolos rodikliai) ir realaus sektoriaus (pramonė, nedarbas). Tai teigiame, remdamiesi mūsų pateiktos ekonominių rodiklių lentelės duomenimis. Tačiau tai yra „sausai“ rodikliai, kurie tik konstatuoja faktą, kad tam tikro ekonomikos sektoriaus būklė tam tikru laiku yra tokia. Tam tikri veiksniai lėmė, kodėl Lietuvos ekonomikos situacija yra būtent tokia,

ir bandydami juos išanalizuoti, galime taip pat nusakyti veiksnius, sąlygojančius TUI į šalį. Nors Baltijos šalys savo ekonomiką pradėjo restruktūrizuoti nuo 1990 metų, TUI rodikliai straipsnyje yra analizuojami nuo 1994 metų, nes anksčiau atitinkami rodikliai yra netikslūs arba jų visai nėra pateikta.

2. Veiksniai, lemiantys tiesiogines užsienio investicijas į Lietuvą

2.1. Ekonominio paveldo (EP) veiksnys

Baltijos šalys savo nepriklausomybę atgavo 1990 metais. Iki tol jos buvo planinės ekonomikos, turėjo skirtingai išvystytą ūkį ir infrastruktūrą. Manome, kad EP yra vienas iš veiksnių, nulėmusių skirtingą Baltijos šalių ekonominę išsivystymą ir TUI į Lietuvą. Ekonomikos restruktūrizavimas, prasidėjęs 1990 metais, negalėjo vykti tuščioje vietoje, vadinasi, Baltijos šalių ekonomikos reformos rėmėsi tuo metu buvusia ūkio būkle.

2 lentelė. Reitingo agentūrų suteikti Baltijos šalių reitingai

	Moody's	Standard&Poor's	Fitch IBCA
Užsienio valiuta			
Ilgalaikėms paskoloms			
Lietuva	Ba1	BBB-	BB+
Latvija	Baa2	BBB	BBB
Estija	Baa1	BBB+	BBB+
Vietinė valiuta			
Ilgalaikėms paskoloms			
Lietuva	Baa1	BBB+	BBB+
Latvija	A2	A-	A
Estija	A1	A-	A

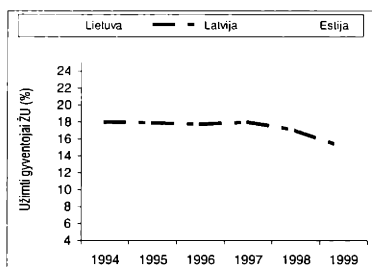
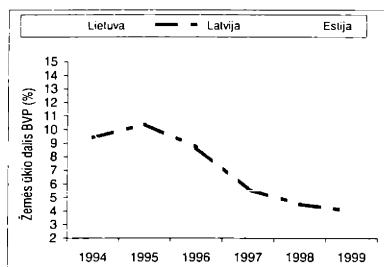
Šaltinis: Lietuvos finansų ministerija, šalies kredito reitingai (2000)

Gamtos išteklių. Šie išteklių yra svarbūs šalies ekonomikai, nes lemia tam tikrų ūkio šakų plėtotę (pvz.: kasybos ir karjerų eksploatavimo pramonė) bei šalies importo ir eksporto struktūras. Nė viena Baltijos šalis neturi daug gamtos išteklių, tačiau Estija yra turtingiausia. Šalis turtinga miškų, todėl labai išvystyta medžio perdirbimo pramonė. Panašiai yra Latvijoje, kur ši pramonės šaka taip pat plėtojama. Estijoje medžio apdirbimo pramonės dalis bendroje pramonės pardavimų struktūroje sudaro 10 proc., o Latvijoje 31 proc. (1999 m.). Lietuvoje šis rodiklis tik 3 proc. (1999 m.). Šių gamtos išteklių ir minėtos pramonės šakos įtaką ekonomikai rodo ir tai, kad bendroje Estijos eksporto struktūroje mediena ir medienos produkcija sudaro 14,5 proc. viso šalies eksporto, Latvijoje – 35 proc., o Lietuvoje tik 6,4 proc. (1999 m.). Kitas svarbus gamtos išteklius, kurio daug turi Estija, – skalūnai. Jų išteklių (išgaunamieji) Estijoje yra laikomi didžiausi pasaulyje. 90 proc. skalūnų naudojama elektros energijai gaminti, kas savo ruožtu sudaro apie 70 proc. visos žalios, naudojamos elektros energijai pagaminti Estijoje. Vadinasi, Estijos energijos išteklių leidžia šaliai būti nepriklausomai (tam tikrą laiką) elektros energijos gamyboje. Pagal importo struktūrą – mineralinių produktų importas Estijoje sudaro 7 proc. ir Latvijoje 9 proc. viso šalies importo, Lietuvoje – 17 proc. Lietuva vienintelė iš Baltijos šalių turi naftos gavybos pramonę, tačiau naftos išgaunamieji išteklių (8,5 mln. tonų) nėra dideli. Visos įmonės per mėnesį išgauna apie 26 tūkst. tonų naftos, tuo tarpu optimalus naftos perdirbimo įmonės „Mažeikių nafta“ poreikis yra 0,6 mln tonų per mėnesį (40 kartų didesnis). Vadinasi, šie gamtos išteklių ir su jais susijusi pramonės šaka (naftos gavyba sudaro 0,2 proc. visos pramonės pardavimų) nėra tiek svarbi Lietuvos ekonomikai, kiek Latvijai ir Es-

tijai svarbi medienos perdirbimo pramonė, o Estijai svarbūs skalūnai. Apibendrinant galima pasakyti, kad gamtos išteklių ir jų poveikis šalies pramonės ir energetikos sektoriams palankiausias Estijoje. Kasybos ir gamtos išteklių perdirbimo pramonės šakos (pvz.: naftos, medžio perdirbimo pramonės) yra patrauklios TUI, kur Lietuvoje naftos gavyba yra kontroliuojama užsienio investuotojų (Genčių nafta, Minijos nafta, Geonafta), Mažeikių naftos perdirbimo įmonės operatoriaus teisės perleistos JAV investuotojams. Estijoje ir Latvijoje didelė dalis medžio apdirbimo pramonės taip pat kontroliuojama užsienio kapitalo.

Žemės ūkis (ŽŪ). Ši ekonominės veiklos sritis iki 1994 metų buvo viena iš svarbiausių visoje Baltijos šalyse.

Kaip matome iš 1 pav., žemės ūkio svarba šalies ekonomikai Lietuvoje didžiausia. Gyventojų užimtumas šiame sektoriuje Lietuvoje taip pat buvo didžiausias. Per visą nagrinėjamą laikotarpį žemės ūkio dalis BVP ir gyventojų užimtumas tolydžiai mažėjo, tačiau Lietuvoje šis procesas skiriasi. Matome, kad žemės ūkio svarba Lietuvos ekonomikai yra didžiausia, tačiau gyventojų užimtumas faktiškai yra nepakitęs ir gerokai didesnis nei Latvijoje ir Estijoje. Galima teigti, kad šio sektoriaus efektyvumas Lietuvoje yra prasčiausias. Lietuvoje 20 proc. gyventojų sukuria 9 proc. BVP, tuo tarpu Estijoje šis santykis yra 8 proc. ir 4,8 proc. Vidurio ir Rytų Europos šalyse šis rodiklis yra 22 proc. ir 9 proc., o Europos Sąjungoje 5,3 proc. ir 2,4 proc. Vadinasi, per nagrinėjamą laikotarpį sėkmingiausiai restruktūrizavosi Estijos žemės ūkis, nes jo svarba šalies ekonomikai ir gyventojų užimtumas žemės ūkyje labiausiai priartėjo prie išvysčiusių šalių lygio. Tai nereikia, kad žemės ūkio reforma Estijoje vyko ar vyksta sklandžiai ir ten nėra pro-

1 pav. BVP žemės ūkio dalis ir gyventojų užimtumas žemės ūkyje

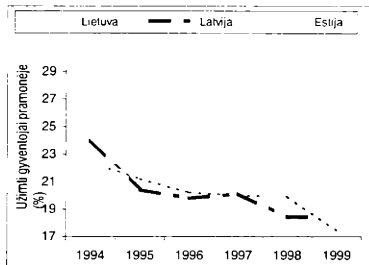
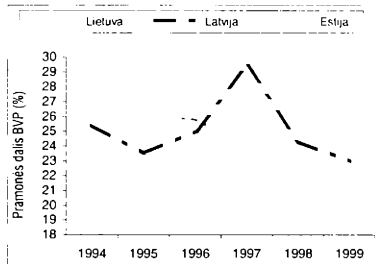
Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis. 1996, 1997, 1998 ir 1999. Latvijos mėnesinis statistikos biuletenis. 1998, 1999 ir 2000, Nr. 1; Estijos mėnesinis statistikos biuletenis 1997, 1998, 1999 ir 2000, Nr. 1

blemų. Tačiau turint omenyje, kad oficialus nedarbas Estijoje per laikotarpį nuo 1994 metų iki 1999 metų sumažėjo nuo 7,6 proc. iki 5 proc. (žr. priedo lentelę), o užimtumas žemės ūkio sektoriuje krito nuo 12,6 proc. iki 8 proc., galima teigti, kad dalis gyventojų sugebėjo persikvalifikuoti ir užsiimti kita veikla. Estijai buvo lengviausia restruktūrizuoti žemės ūkį, nes šiame sektoriuje 1994 metais dirbo tik 13 proc. žmonių, tuo tarpu Lietuvoje – 23,3 proc. Tai nėra pagrindinė priežastis, nulėmusi skirtingą žemės ūkio padėtį Baltijos šalyse, tačiau buvusi jo būklė (iki 1990 m.) labiausiai palanki buvo Estijai. Lietuva, turinti daugiausiai dirbančiųjų žemės ūkyje, susiduria ir ateityje susidurs su didžiulėmis socialinėmis problemomis reformuodama šį sektorių. Jei lygintume su žemės ūkiu susijusią ekonominę veiklos sritį – maisto perdirbimo pramonę, tai jos lyginamoji dalis bendroje pramonės produkcijoje iš Baltijos šalių yra panaši ir sudaro 28 proc. Lietuvoje, Estijoje 27,4 proc. ir Latvijoje – 29 proc. Vadinasi, su žemės ūkiu susijusios pramonės šakos vaidina panašų vaidmenį šalių ekonomikai, tačiau žemės ūkio sektorius, kaip žaliavos tiekėjas, di-

džiausias yra Lietuvoje. Lietuva, kurioje žemės ūkio įtaka BVP yra didžiausia, su ja susijusiomis pramonės šakomis nepirmauja nei pagal jų lyginamąją dalį bendroje pramonės gamyboje, nei pagal apimtį šalies eksporto struktūroje. Kaip matome, žemės ūkio reforma sparčiausiai vyko Estijoje, tuo tarpu Lietuvoje šis sektorius lieka vienas iš mažiausiai atvirų rinkos ekonomikai ir kurio reorganizavimas dar toli gražu nepasibaigęs. Ši situacija, be visa ko, yra nulemta ir paveldo veiksnio: žemės ūkio lyginamoji dalis ekonomikoje didžiausia buvo Lietuvoje. TUI į žemės ūkį dėl santykinai menko jo produktyvumo ir efektyvumo visame regione yra pakankamai mažai: nuo 0,2 proc. (Estijoje) iki 1,5 proc. (Latvijoje) visų TUI.

Pramonė (P). Iki 1990–1994 metų Baltijos šalių pramonė (kasyba ir apdirbamoji pramonė, elektros, dujų ir vandens tiekimas) buvo vienas iš pagrindinių ekonomikos variklių (2 pav.).

Dabar pramonės įtaka Baltijos šalių ekonomikai yra panaši ir galima teigti, kad jos reikšmė šalių raidai tolydžio mažėja dėl paslaugų sektoriaus augimo. Nors pramonės lyginamoji dalis Latvijoje buvo didžiausia (iki 1990 m.), Lietuva

2 pav. BNP pramonės dalis ir gyventojų užimtumas pramonėje

Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis. 1996, 1997, 1998. Latvijos mėnesinis statistikos biuletėnis. 1998, 1999 ir 2000, Nr. 1; Estijos mėnesinis statistikos biuletėnis 1997, 1998, 1999 ir 2000, Nr. 1

paveldėjo didžiausią skaičių pramonės įmonių (galbūt dėl to, kad Lietuvoje yra didžiausias gyventojų skaičius). Lietuvoje 1985 metais buvo apie 600 pramonės įmonių, iš kurių veikė apie 100 pramoninių gamybinių susivienijimų, gaminusius 48 proc. visos pramonės produkcijos. Taigi Lietuvoje, skirtingai nei kitose Baltijos šalyse, buvo daugiau stambių specializuotų pramonės įmonių, gaminančių įvairias metalo plovimo stakles (11 proc. visų TSRS pagamintų staklių), televizorius (7 proc. – visų TSRS pagamintų televizorių) ir įvairius kitus elektronikos ir mašinų įrengimų pramonės gaminius. Tokioms pramonės įmonėms, gaminusioms specializuotą produkciją planinės ekonomikos sąlygomis, perorientuoti savo gamybą į rinkos ekonomiką yra labai sudėtinga. Todėl daugelis tokių įmonių bankrutavo („Nuklonas“, „Bangas“, „Žalgiris“ ir kt.), o tai turėjo neigiamą įtaką tolesnei pramonės raidai. Estijoje, kur vyravo daugiau smulkių pramonės įmonių, pramonės restruktūrizavimas buvo mažiau skausmingas.

Kitas skiriamasis Lietuvos pramonės bruožas – naftos perdirbimo pramonės lyginamoji dalis gamyboje (16 proc. – 1999 m.). Nei Latvija, nei Estija neturi tokios pramonės šakos. Estijos pra-

monės struktūroje vyrauja maisto produktų, medžio apdirbimo, prietaisų ir mašinų gamybos pramonės šakos (57 proc. – 1999 m.), Latvijoje – 60 proc. Pati savaime pramonės struktūra nebūtinai nulemia jos ekonominį augimą, tačiau nesėkmingas vienos iš svarbiausių pramonės šakų Lietuvoje – naftos perdirbimo pramonės nuosmukis 1999 m. (↓ 15 proc.), neigiamai paveikė visos pramonės vystymąsi (↓ 9,9 proc.). Vadinasi, visos pramonės priklausomumas nuo vienos jos šakos yra rizikingas reiškinys, ypač jei tai yra investicijų imli pramonės šaka. Valdyti stambius pramonės kompleksus, tokius kaip Mažeikių naftos perdirbimo grupė (apie 7 proc. viso šalies BVP), rinkos ekonomikos sąlygomis nėra paprasta. Jei prie stambaus pramonės komplekso priskirsime energetikos sektorių su Ignalinos atominė elektrine. Lietuvos šalies ūkio problemos dar labiau pagilės. Vadinasi, pramonės ir energetikos sektoriaus paveldas Lietuvos ūkiui išėjo ne į naudą ir iškėlė dar vieną problemą – *valdymo kokybės problemą (VK)*. Faktiškai visos didelės Lietuvos valstybinio sektoriaus įmonės („Lietuvos dujos“, „Lietuvos energija“, „Mažeikių nafta“ ir t. t.) yra valdomos neefektyviai ir nuostolingai. Tai aiškiai matyti iš 3 lentelės.

I lentelė. Valstybinio sektoriaus įmonių palyginimas

Mln. JAV dol.	Pardavimas			Grynasis pelnas		
	1997	1998	1999	1997	1998	1999
Lietuva						
„Mažeikių nafta“*	631	704,2	505,7	6,94	-23,28	-33
„Lietuvos energija“	513	452	385,7	16,5	38,25	-29,25
„Lietuvos telekomas“*	166,9	223	245	24,2	28,75	26
„Lietuvos geležinkeliai“	159	167,5	147	2,97	0,15	-13,1
„Lietuvos dujos“	168,7	147	146,3	5,1	-5,4	-3,38
Iš viso	1638,6	1693,7	1429,7	55,71	38,47	-52,73
Latvenergo (Latvija)	269,9	297,7	283	58,9	12,7	8,4
Ventspils nafta*	116,2	88,7	82,7	63,8	37,2	27
Latvian railways	204	191,9	187	4,1	1,7	-2,02
Latvian shipping Co.	95,23	21,4	191,1	7	18,8	1,15
Lattelekom*	163,8	197,8	221,78	-4,4	44,3	36,45
Latvijas gaze*	15,18	148	143,55	5,5	7,4	12,06
Iš viso	864,31	945,5	1109,13	134,9	122,1	83,04
Eesti Telekom (Estija)*	91	195	226	14,4	20,5	42,3
Eesti Energija	314	270	n.d.	20,2	-25,2	n.d.
Eesti Raudtee Ltd	94,7	93,6	85	0,8	3,1	n.d.
Tallinna Sadam	57,3	53,5	52	3,3	4,05	18
Esti Gas*	48,2	45,8	49	-0,3	-1,8	1,28
Iš viso	605,2	657,9	412	38,4	0,65	61,58

* iš dalies privatizuotos įmonės

šaltinis: Įmonių finansinės ataskaitos

Valstybinių įmonių restruktūrizavimas vėliausiai pradėtas Lietuvoje. Latvijos ir Estijos dujų pramonė jau pradėtos reorganizuoti, Estijoje baigiamas geležinkelio restruktūrizavimo projektas, Latvijoje – „Latvijos energijos“ Lietuvoje iš stambių valstybinių įmonių įvyko tik AB „Mažeikių nafta“ restruktūrizacija. Privatizavimas nėra vienintelis ir geriausias būdas reorganizuoti stambius valstybinius pramonės/energetikos kompleksus, tačiau šiandien nagrinėjamų įmonių būklė (išskyrus privatizuotą AB Lietuvos telekomą) yra sudėtinga ir jos iš esmės yra nuostolingos. Įmonių modernizavimui reikia didelių investicijų. Lietuvai tai padaryti savo jėgomis būtų labai sudėtinga, o kal-

bant apie Ignalinos AE visiškai neįmanoma. Vadinas, paveldo veiksnys, nulėmęs didesnę stambių pramonės ir energetikos įmonių skaičių Lietuvoje, skirtingai nei Latvijoje, o ypač Estijoje, šaliai buvo nepalankus. Prie viso to pridėję valdymo kokybės problemą, gausime, kad Lietuvos pramonės būklė dabar yra sudėtingiausia.

Pramonė, vienas iš svarbiausių Baltijos šalių ekonomikos „variklių“, yra patraukli TUI, kur jos per nagrinėjamą laikotarpį sudarė nuo 17 proc. (Latvijoje) iki 32 proc. (Lietuvoje).

Transporto infrastruktūra. Paveldo veiksnys turi didelę įtaką dar vienai ūkio sudedamajai daliai – transporto infrastruktūrai.

Lietuvos sausumos kelių sistema, palyginti su kitomis Baltijos šalimis, buvo ir yra geriausiai išvystyta. Šalis turi tankiausią kelių tinklą (1050 km/1000 km²) ir didžiausią skaičių kelių su danga, arba 88 proc. visų kelių (vienas didžiausių rodiklių tarp Vidurio ir Rytų Europos šalių). Tuo tarpu šis rodiklis Latvijoje 38 proc. ir Estijoje – 53 proc. Išvystytas sausumos kelių tinklas kilsteli bendrą šalies transporto infrastruktūros kokybę, palyginti su Latvija ir Estija, ir suteikia tam tikrą konkurencinį pranašumą. Galima teigti, kad Lietuva sėkmingai išnaudoja šį savo pranašumą: daugiau nei pusė visų gabenamų krovinų tenka sausumos transportui (60 proc.) ir šalies vežėjai yra laikomi vieni iš didžiausių konkurentų Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybių vežėjams.

Geležinkelių tinklas Baltijos šalyse yra rusiško standarto ir prastai pritaikytas šalių vidaus poreikiams tenkinti. Labiausiai jis yra išplėtotas Latvijoje (37 km/1000 km²); Lietuvoje (31,5 km/1000 km²) ir Estijoje (22,5 km/1000 km²). Latvijos geležinkelių tinklo išplėtimą daugiausiai lėmė Ventspilio jūrų uostas. Aktyvi Baltijos šalių jūrų uostų veikla taip pat yra pagrindinis šalių geležinkelių krovininių gabenimo šaltinis, kur didžiausią apyvartą turintis Ventspilio uostas sąlygoja didžiausią krovininių gabenimą geležinkeliais Latvijoje. Tiek Estijoje, tiek Latvijoje daugiau nei pusė visų krovinijų yra gabenama šios rūšies transportu.

Vienas pagrindinių transporto infrastruktūros elementų yra jūrų uostai, kurie daugiausia „maitina“ sausumos ir geležinkelių transportą. Sėkmingas uostų darbas yra pagrindinis šalies transporto sektoriaus augimo ir plėtros veiksnys. Dabartinę Baltijos šalių uostų būklę nulėmė buvusios jų techninės charakteristikos iki 1990 metų. Iš visų tuomet uostų labiausiai išsiskyrė Latvijos Ventspilio jūrų uostas.

Ventspilio uostas yra didžiausias Baltijos šalių ir 15-as pagal dydį jūrų uostas Europoje. Taip pat jis yra vienas iš stambiausių Latvijos ūkio subjektų, kurio pagrindinis pajamų šaltinis yra naftos ir jos produktų perkrovimas (76 proc. visų krovinijų). Šių produktų perkrovimas dominavo ir iki 1990 metų. Uostas sugebėjo išlaikyti dalykinis santykius su Rusijos žaliavų tiekėjais ir dabar eksportuoja 15 proc. visos žalios Rusijos naftos, perkrauna 20 proc. viso pasaulyje potašo (cheminė medžiaga) ir 10 proc. amoniako. Patogi geografinė uosto padėtis, paveldėtos techninės charakteristikos ir naftos vamzdyno magistralė (Polockas–Ventspilis) bei geležinkelių tinklas leidžia šiam uostui pirmą kartą pagal krovinijų perkrovimą ne tik tarp Baltijos šalių, bet ir visame Šiaurės Baltijos šalių regione. Buvusios Tarybų Sąjungos krovininių svarba Baltijos šalių uostams yra didžiulė, nes tranzitas faktiškai sudaro apie 70 proc. visų krovinijų srauto, iš kurio 80 proc. tenka Nepriklausomų Valstybių Sandraugai.

Estijos jūrų uostas, taip vadinamas Talino uostas, yra antras pagal dydį Baltijos šalių uostas. Nors jis savo krovinijų perkrovimo apimtimi nusileidžia Ventspilio uostui, jo techninės charakteristikos ir kaimyniniai ryšiai leidžia perkrauti apie 13 proc. visų krovinijų, perkraunamų Šiaurės Baltijos šalyse.

Klaipėdos uosto situacija dėl minėtų priežasčių yra prasčiausia regione, o pats uostas panaudoja tik 70 proc. savo pajėgumo. Klaipėdos uoste 1999 m. perkrauta tik 14,9 mln. tonų, tuo tarpu Talino uoste – 26,4 mln. tonų, Ventspilio uoste – 34,1 mln. tonų krovinijų.

Transporto infrastruktūros kokybę turi didelę įtaką šio sektoriaus ekonominei plėtrai. Sausumos kelių tinklas geriausiai išvystytas Lietuvoje, tai iš dalies nulėmė jo būklė iki 1990 metų. Geležinkelių tinklas laikytinas panašaus išsivys-

tymo lygio, o jo įtaka bendram transporto sektoriui didžiausia yra Latvijoje (dėl jūrų uostų apyvartos). Jūrų uostų infrastruktūra labiausiai yra išvystyta Latvijoje, toliau eitų Estija ir Lietuva. Jūrų uostų įtaka transporto infrastruktūros ir pačio sektoriaus plėtrai yra didžiausia, vadinasi, EP įtaka transporto infrastruktūrai palankiausia buvo Latvijoje. Tai iš dalies patvirtina ir TUI į transporto sektorių, kur jos sudaro 11,5 proc. visų TUI Latvijoje ir tik 2,4 proc. Lietuvoje.

Ekonominio paveldo veiksnys tiesiogiai lėmė visų Baltijos šalių ūkio struktūrą ir TUI. Didžiausią neigiamą poveikį ūkio raidai šis veiksnys turėjo Lietuvoje, ypač žemės ūkio, pramonės ir transporto (išskyrus sausumos kelių transportą) sektoriuose. Žemės ūkio sektorius, kuris pasižymi nedideliu našumu ir konkurencingumu ES mastu ir pakankamai dideliu valstybiniu reguliavimu, didžiausias yra Lietuvoje. Tuo tarpu TUI į šį sektorių yra labai mažos. Daugiausia stambių pramonės ir energetikos įmonių taip pat yra Lietuvoje. Praktika rodo, kad stambių ūkio objektų reorganizavimas ar restruktūrizavimas rinkos ekonomikos sąlygomis yra sudėtingas uždavinys. Nesugebėjimas valdyti tokių objektų (dėl kvalifikacijos ar lėšų trūkumo) neigiamai veikia visą pramonės raidą. Pramonės įtaka BVP yra didžiausia Lietuvoje ir Latvijoje, tai savo ruožtu nulemia TUI į šį ekonomikos sektorių. Pagrindinis Baltijos šalių transporto „variklis“ yra jūrų uostai. Ventpilio uostas Latvijoje, paveldėjęs geriausią infrastruktūrą ir prekybos ryšius, regione pirmauja. TUI į šį sektorių taip pat didžiausias Latvijoje.

2.2. Finansinio sektoriaus (FS) veiksnys

Sėkminga ir stabili šio sektoriaus plėtra yra viena iš esminių sąlygų užsienio investuotojams,

todėl skirtingo lygio Baltijos šalių finansų sektorius turi tiesioginę įtaką TUI.

Monetarinė politika. Lietuvos ir Estijos centriniai bankai vykdo monetarinę politiką pagal pasirinktą valiutos valdybos modelį ir pinigų bazę negali viršyti centrinio banko tarptautinių rezervų dydžio. Nuo nacionalinės valiutos įvedimo iki šiol Baltijos šalių pinigų bazė visiškai buvo padengta tarptautiniais rezervais (žr. priedo lentelę) ir sėkmingai atlaikė smulkias spekuliacines atakas (1998 m.). Pirmoji savo nacionalinę valiutą įvedė Estija (1992 m.). Estijos krona buvo susieta su Vokietijos marke. Estijos pavyzdžiu netrukus pasekė Latvija (1994 m. vasarį) ir galiausiai Lietuva (1994 m. balandį). Lietuva pasirinko tą pačią kaip ir Estija monetarinę politiką, t. y. valiutų valdybą, tačiau litas buvo susietas prie JAV dolerių. Latvijos litas buvo susietas su SST (specialioji skolinimosi teisė), tačiau Latvijos bankas neveikia pagal griežtą valiutos valdybos modelį, nors jo valiutos rezervai visiškai padengia pinigus apyvartoje. Latvijos bankas, neparengtas veikti pagal valiutos valdybos modelį, turi didesnę veiksmų laisvę, nei šalių kaimynių bankai. Sėkmingas nacionalinės valiutos kurso palaikymas ir kartu jos atvirumas užsienio valiutų svyravimams sudaro palankias sąlygas Latvijos gamintojams konkuruoti ES rinkoje (tas pats pasakytina apie Estiją). Lietuvos nacionalinės valiutos susiejimas ir fiksuoto su JAV doleriu kurso palaikymas yra laikoma jautriausia Baltijos šalių finansinės sistemos dalis. Visų pirma, fiksuotas valiutos kursas neigiamai veikia litą tuo požiūriu, kad kylant JAV doleriui euro atžvilgiu, jis taip pat stiprėja euro atžvilgiu, o tai savo ruožtu brangina eksportuojamą produkciją. Šalies gamintojų tokiu atveju konkurencinė padėtis prastesnė nei ES ir kitų Baltijos šalių gamintojų-eksportuotojų. Vadinasi, tai turi įtakos eksportuojamos produkcijos konkurencingumui ir importui didėti (pigūs ES

gaminiai), o tai iš dalies neigiamai veikia einamosios sąskaitos deficitą, kuris Lietuvoje yra didžiausias (žr. priedo lentelę). Modelio yda yra ta, kad litas yra susietas su tos šalies, kuri nėra pagrindinis prekybos partneris, valiuta (prekyba su JAV sudaro tik 4,2 proc. viso šalies eksporto ir importo), ir tai iškreipia šalies rinką. Tai patvirtindami, daugelis užsienio finansų ekspertų ir investuotojų su tam tikru atsargumu laukia lito „atřišimo“ nuo JAV dolerio (2001 m. antroje pusėje), arba, kitaip sakant, jo kurso pasikeitimo. Tuo tarpu Estijai ir Latvijai tai negresia, nes jų valiutos faktiškai yra susietos su Europos Sąjungos valiuta. Estija jau nuo šių metų turi fiksuotą su euru kursą.

Fiskalinė politika. Nagrinėjant Baltijos šalių nacionalinius biudžetus, jų pajamų ir išlaidų struktūras, nėra jokių esminių skirtumų. Pagrindines visų Baltijos šalių nacionalinio biudžeto pajamas sudaro fizinių asmenų pajamų ir juridinių asmenų pelno mokestis, PVM ir akcizai (1999 m. Lietuvoje 87 proc., Latvijoje – 86 proc. ir Estijoje – 85 proc.). Tačiau pačios fiskalinės

politikos įgyvendinimas ir jos kokybiškumas prasčiausias yra Lietuvoje. Ekonomikos nuomukis, prastas mokesčių administravimas, įvairios mokesčių lengvatos, didelės biudžeto išlaidos ir fiskalinių priemonių neįgyvendinimas laiku lėmė didžiausią biudžeto deficitą tarp Baltijos šalių (žr. priedo lentelę). Pagrindinė problema – ne dideli mokesčių tarifai, kurie Baltijos šalyse yra labai panašūs (žr. 4 lentelę), bet mokesčių administravimas, pačios mokėjimo procedūros, įvairios lengvatos ir neolgiški biurokratų sprendimai. Dabar mokesčių našta darbdaviams Lietuvoje yra didžiausia (Sodros ir fizinių asmenų pajamų mokestis kartu paėmus) ir siekia 67 proc. nuo atlyginimo, Latvija – 62,09 proc. ir Estijoje – 59 proc.

Problemišką Lietuvos fiskalinio sektoriaus situaciją rodo ne tik valstybės biudžetas, bet ir kitas biudžetinis fondas – Sodra, kuri, nepaisant padidinto įmokų tarifo, nepajėgia padengti savo įsipareigojimų. Vienas iš reikalavimų, kuriuos Tarpautinis valiutos fondas (toliau – TVF) kelia Lietuvai, yra nuo 2001-ųjų konsoliduoti

4 lentelė. Baltijos šalių pagrindinių mokesčių tarifai

Mokesčiai (%)	Lietuva	Latvija	Estija
Fizinių asmenų pajamų mokestis	33	25	26
Juridinių asmenų pajamų mokestis	24	25	26
Dividendai (apmokestinami prie pajamų šaltinio)	29	10	26/74
Socialinis draudimas	34	37,09	33
PVM (eksportuojant 0 proc.)	18	18	18
Nekilnojamojo turto mokestis	1	0,5–4	0
Žemės mokestis	1,5	1,5	0,5–2
Akcizai	0–100	0–100	0–100
Lengvatinio apmokestinimo šalyse registruotoms įmonėms atlikti mokėjimai	29	25	n.d.

Šaltinis: Lietuvos ekonominės plėtros agentūra, Veiklos vykdymas, mokesčių sistema Lietuvoje; Latvijos vystymo agentūra, mokesčių sistema Latvijoje; Estijos investicijų agentūra, mokesčių sistema Estijoje.

visus valstybės biudžetinius fondus. Tuo tarpu Estijoje tai pradėta įgyvendinti šiais metais (2000 m.). Turinti mažiau fiskalinio sektoriaus problemų, Estija turi sukūrusi Stabilizacijos rezervą, kuriame yra laikomos lėšos išimtiniam atvejui. Tokį fondą TVF taip pat ragina kurti Lietuvoje.

Bankininkystė ir draudimas. Bankininkystės sektoriaus plėtra Baltijos šalyse atitinka vieną modelį – 1990 metais atsiranda daug komercinių bankų (Estijoje – 42, Latvijoje – 67, Lietuvoje – 18), dauguma jų 1994–1995 metais bankrutuoja, tolesni dveji metai – bankų stabilizacijos periodas, o po to vėl bankrotai (1998 m.) ir galiausiai vyksta bankų koncentracija ir jungimasis. Baltijos šalių bankininkystės sektoriaus lyderė tampa Estija, kuri pirmoji pereina minėtas vystymosi

fazes. Nepaisant to, kad Estija yra mažiausia regiono šalis ir jos finansiniai ištekliai lyg ir turėtų būti mažiausi, bankininkystės sektoriuje ši šalis yra pažengusi labiausiai (5 lentelė).

Pirmosios užsienio bankų atstovybės įsikūrė šalyse kaimynėse, ir užsienio investuotojai pirmiausiai pradėjo pirkti Estijos ir Latvijos bankus. Nepaisant to, kad dėl 1998 metų Rusijos krizės Lietuvos bankai nukentėjo mažiausiai, kaip matyti iš 5 lentelės, Lietuva atsilieka pagal visus pagrindinius bankininkystės parametrus, išskyrus grynąjį pelną. Tai paaiškinama gana konservatyvia Lietuvos bankų politika. Bankų paskolų palūkanų normos taip pat yra savotiškas sektoriaus išsivystymo elementas. Lietuvoje skirtumas tarp paskolų ir depozitų palūkanų normų yra didžiausias (6 lentelė).

5 lentelė. Baltijos šalių komercinių bankų palyginimas

Šalis	Mln. JAV dol.								paskolų p.n. (%) (3–6 mėn.)		p.n. * (%)	
	Turtas		Indėliai		Paskolos		Grynasis pelnas		1999	1999	Skirtumas	Skirtumas
	1998	1999	1998	1999	1998	1999	1998	1999				
Lietuva	2,544	2,790	1,505	1,720	1,137	1,380	22,7	28,99	19,03	10,85		
Latvija	2,833	3,298	1,752	2,169	1,231	1,430	-165,8	21	12,4	6,2		
Estija	2,916	3,212	1,527	1,656	1,699	1,841	-35	40,8	11,64	5,49		

* palūkanų normos skirtumas tarp 3–6 mėn. paskolų ir indėlių

Šaltinis: Lietuvos banko mėnesinis biuletėnis. 1999 ir 2000, Nr. 1; Latvijos banko mėnesinis biuletėnis. 1999, Nr. 1; Estijos banko mėnesinis biuletėnis. 2000, Nr. 1.

6 lentelė. Baltijos šalių draudimo sektoriaus palyginimas*

Mln. JAV dol.	Gyvybės draudimo įmokos		Negyvybės draudimo įmokos		Draudimo įmokos vienam gyventojui		Draudimo įmokos nuo BVP %	
	1998	1999	1998	1999	1998	1999	1998	1999
Šalis								
Lietuva	16,6	18,51	82,3	83,71	26,7	27,63	0,9	1,0
Latvija	17,4	18,12	133,7	142,4	62,9	66,33	2,6	2,5
Estija	14,6	14,7	73,0	74,1	58,4	61,5	1,7	1,8

* Lentelė sudaryta remiantis Valstybinės draudimo priežiūros tarnybos prie LR finansų ministerijos, Latvijos draudimo priežiūros tarnybos ir Estijos draudimo inspektoriatu duomenimis. Skaičiavimai atlikti autoriaus.

Bankininkystės sektorius yra glaudžiai susijęs su draudimu. Kaip matyti iš 6 lentelės, ši veiklos sritis Lietuvoje taip pat yra silpniausiai išvystyta.

Daugelis komercinių bankų įkuria draudimo kompanijas siūlydami savo klientams didesnę paslaugų spektrą. Lietuvos draudimo sektorių iš regiono šalių išskiria ir tai, kad jame dominuoja buvęs draudimo paslaugų teikimo monopolistas Lietuvos draudimas (LD) ir tai ne visuomet teigiamai atsiliepia klientams. Estijoje ir Latvijoje vienos (buvusios valstybinės) kompanijos įtaka draudimui yra mažesnė (LD kontroliuoja 90 proc. gyvybės draudimo rinkos, Latvijoje didžiausia draudimo kompanija – 34 proc., Estijoje – 55 proc.).

Kaip matome, finansų sektorius labiausiai yra išplėtotas Estijoje. Jei visų Baltijos šalių valstybių centriniai bankai pakankamai sėkmingai vykdo savo pasirinktą monetarinę politiką, tai fiskaliniame sektoriuje Lietuvos padėtis yra gerokai prastesnė nei Estijoje ir Latvijoje. Didelis Lietuvos biudžeto deficitas (žr. priedo lentelę) – palyginti prastos fiskalinės politikos padarinys. Bankininkystės ir draudimo sektoriai taip pat labiausiai yra pažengę Estijoje. Lietuva vėliausiai iš Baltijos šalių pradėjo privatizuoti valstybinius bankus, vieną iš buvusios planinės ekonomikos relikvų. Šalies bankai ir draudimo kompanijos regione yra labiausiai konservatyvios. Vadinasi, finansinis sektorius (FS), kuris užsienio investuotojams yra labai svarbus veiksnys, nulemiantis TUI, geriausiai tvarkomas Estijoje. TUI į finansų sektorių (1999 m.) sudarė tik 14 proc. visų investicijų Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje atitinkamai 20 proc. ir 24 proc.

2.3. *Ekonomikos reformos kokybės (ERK) veiksnys*

Šalių ekonominių išsivystymą daugiausia nulemia vyriausybės vykdoma ekonominė reforma, palankūs įstatymai, mokesčiai ir užsienio politika. Estijos politikai ir ekonomistai geriausiai suprato, kad sparti ir liberali ekonomikos reforma bus pagrindinis variklis, kuriant rinkos ekonomiką. Estija ekonomines reformas pradėjo jau 1987 metais, buvo sukurtas ekonominės raidos planas, atskiras nuo Tarybų Sąjungos ir nepripažįstantis centrinio planavimo modelio. 1989 metais Estijos parlamentas įkūrė Centrinį banką (Lietuvoje ir Latvijoje CB įkurti 1990 m.). Minėjome, Estija pirmoji iš Baltijos šalių įvedė nacionalinę valiutą. Estija ir Latvija sėkmingiau sugebėjo liberalizuoti užsienio prekybą. 1990 m. pagrindinis visų Baltijos šalyse prekybos partneris buvo TSRS – 90 proc. visos užsienio prekybos. Estijoje jau 1994 m. 50 proc. visos užsienio prekybos sudarė prekyba su ES šalimis. Užsienio prekybos poslinkis į Vakarų rinkas leidžia Baltijos šalių ekonomikoms greičiau adaptuotis prie rinkos ekonomikos sąlygų, o tai skatina konkurenciją ir stiprina ūkio stabilumą. 1998 metų Rusijos krizės didžiausias neigiamas poveikis šalies ekonomikai, o ypač pramonei, pasireiškė Lietuvoje, kur pramonės nuosmukis buvo didžiausias (1999 m. žr. priedo lentelę). Užsienio prekybos liberalizavimas pagreitina ir muitų politikos liberalizavimą, o tai leidžia šaliai paklusti tarptautinės prekybos normoms. Latvija pirmoji iš Baltijos šalių tapo Pasaulio prekybos organizacijos nare (1999-ųjų pradžioje), Estija puse metų vėliau, tuo tarpu Lietuva įstos į šią organizaciją oficialiai tik kitais metais. Taigi Lietuva tarptautinių prekybos susitarimų srityje atsilieka nuo savo kaimynių, nors yra pasirašiusi laisvosios prekybos sutartis su

Europos Sąjunga ir ELPA (Islandija, Norvegija, Šveicarija ir Lichtenšteinu) ir dar devyniomis užsienio valstybėmis.

Iki 1990 metų daugiausiai bendrų su užsienio valstybėmis įmonių buvo įkurta Estijoje – 2,200 įmonių, Lietuvoje – 1,317 ir Latvijoje – 1,190 (Tarybų Sąjungos statistikos departamento duomenys). Tuo metu Estijai teko 3,6 proc. visų TUI į TSRS (Lietuvai – 1,2 proc., Latvijai – 2,1 proc.). Nuo 1990 metų Baltijos šalys aktyviai skatino TUI kaip vieną iš sėkmingos ekonominės raidos veiksmų. Pirmieji įstatymai, reguliuojantys TUI ir investuotojų teises, Baltijos šalyse priimti 1991 metais. Iš esmės užsienio investicijas reguliuojantys įstatymai visose Baltijos šalyse yra panašūs (investicijų apibrėžimas, jų apsaugos priemonės, mokesčių lengvatos, jų dydžiai ir pan.), tik Lietuvoje buvo ilgiausi apmokestinimo lengvatų terminai. Estijoje ir Latvijoje, kitaip nei Lietuvoje, buvo suprasta, kad investicijas skatina ne įvairios mokesčių lengvatos, o bendra ūkio situacija, mokesčiai ir t. t. Nors Lietuva taikė didžiausias mokesčių lengvatas, buvo sukurti ir įvairūs investiciniai ribojimai (pvz.: tokiose veiklos srityse kaip naftos ūkis, telekomunikacijos, elektros tinklai, geležinkelis, jūrų ir oro uostas ir pan., ne mažiau kaip 50 proc. įstatinio kapitalo turėjo priklausyti valstybei). Estija buvo pirmoji iš Baltijos šalių, leidusi užsieniečiams įsigyti žemę, tuo tarpu Lietuvoje, įstatymai, reguliuojantys žemės pardavimą užsieniečiams, priimti tik 1999 metais.

Įstatymų netobulumas, biurokratija, korupcija turėjo neigiamą įtaką Baltijos šalių investiciniam klimatui ir ekonominiam augimui. Korupcija ir lobizmas pasireiškė visose trijose šalyse, tačiau didžiausias valstybinis reguliavimas ir įstatymų nlogiškumas Lietuvoje. Tai patvirtina 1999 metų. Pasaulio banko atlikta Lic-

tuvos studija, kur Lietuva vertinama kaip mažiausiai pažengusi reformų ir derybų su ES keliu šalis Baltijos regione. Pagrindinės problemos, kurios trukdo šalies raidai, yra didelės valstybės kišimasis į ūkio valdymą ir privataus verslo reguliavimas, sudėtingas užsieniečių darbo vizos gavimas ir pan. [12] Didelį esantį biurokratinį aparatą iš dalies rodo ir tai, kad Lietuvoje biudžetinėse institucijose dirba 31 proc. visų šalies dirbančiųjų, Estijoje – 24 proc.

Nagrinėdami Baltijos šalis pagal ERK veiksnį, matome, kad Lietuvoje ekonominės reformos vyksta lėčiausiai, o privatus verslas šalyje yra labiausiai reguliuojamas. Tai taip pat patvirtina tas faktas, kad Lietuva yra vienintelė tarp Baltijos šalių, neįstojusi į Pasaulio prekybos organizaciją ir vėliausiai (kartu su Latvija) buvo pakviesta derybų dėl narystės ES. Lietuva turės atlikti didelį darbą harmonizuodama ir pritaikydama savo įstatymus prie ES įstatymų. Ekonomikos reformų kokybę ir šalies rinkos atvirumą įvertina vadinamasis ekonominės laisvės indeksas (*The Wall Street Journal* ir *Heritage Foundation*), kur šalis yra vertinama pagal įvairius kriterijus (prekybos apribojimai, mokesčių politika, privataus sektoriaus reguliavimas, „juodosios“ rinkos dydis ir pan.). Remiantis 1999 metų studija, Estija iš 150 pasaulio šalių yra 22 vietoje, Latvija – 44, o Lietuva – 61. Pagal korupcijos indeksą (Tarptautinė atvirumo agentūra) iš 90 pasaulio šalių Estija yra 27 vietoje (žemiausias rodiklis iš Baltijos šalių), Lietuva – 43, o Latvija – devyniasdešimtuko apačioje.

2.4. Privatizavimo (P) veiksnys

Privatizavimas Baltijos šalyse, kaip ir kitose Vidurio ir Rytų Europos šalyse, yra vienas iš būdų pritraukti užsienio investicijas. Visos regiono šalys perėjo pirmąjį privatizavimo etapą, kur daugelis įmonių buvo parduodamos

įmonių darbuotojams už investicinius čekius (1991–1995 m.). Remiantis privatizavimo agentūrų duomenimis, Lietuvoje buvo privatizuota turto už 712 mln. JAV dol. (1996–1999 m.), Latvijoje – 350 mln. JAV dol., Estijoje – 362 mln. JAV dol. Tai sudaro 36 proc. visų TUI Lietuvoje, 30 proc. – Latvijoje ir 17 proc. – Estijoje. Kadangi į privatizavimo pajamas įtraukiamos pajamos, gautos už parduodamą nekilnojamąjį turtą (ne vien tik privatizuojamos įmonės) ir tai, kad dalis investuotojų yra vietiniai (pvz.: KLASCO atveju UAB „Vialogas“), pateikti rodikliai realiai yra mažesni. Nepaisant to, užsienio investuotojai yra pagrindiniai privatizuojamo turto pirkėjai. Ypač tai stambių privatizuojamų valstybinių įmonių, tokių kaip telekomai (Lietuvoje pajamos iš telekomo pardavimo sudarė 99 proc. visų TUI 1998m., Estijoje – 91 proc. 1999m.), naftos sektorius („Mažeikių nafta“, „Ventspils nafta“), dujų–energetikos pramonė („Latvijos dujos“ ir „Estijos dujos“) ir pan. Vadinasi, sėkmingas stambių ūkio subjektų privatizavimas turi didelę įtaką bendram TUI dydžiui. Turint omenyje, kad į būsimų privatizuojamų objektų sąrašą yra įtrauktos tokios įmonės kaip Lietuvos taupomasis bankas (Lietuva), Estijos geležinkeliai, Narvos elektrinė, Estijos telekomas (Estija), Latvijos geležinkeliai, Latvijos jūrų laivininkystė, Latvijos energija ir Latvijos telekomas (Latvija), pajamos iš privatizavimo turės didelės įtakos TUI srautams į Baltijos šalis ir 2000–2003 metais.

Nepaisant to, kad Lietuva atsilieka pagal stambių ūkio objektų privatizavimą, smulkus ir vidutinių įmonių, gyventojų gyvenamojo ploto privatizavimas vyko ir vyksta pakankamai sėkmingai. Pats privatizavimo procesas Baltijos šalyse vyksta iš esmės sėkmingai ir vienodai, o jo didžiausia įtaka TUI srautams Lietuvoje. Tai aiš-

kinama jau minėtu didžiausiu stambių ūkio objektų skaičiumi Lietuvoje.

2.5. Kaimyninių ryšių (KR) veiksnys

Šio veiksnio įtaka labiausiai pasireiškia šalių prekybiniais ryšiams ir užsienio tiesioginėms investicijoms. Šalys kaimynės yra vienos iš pagrindinių Baltijos šalių prekybos partnerių bei aktyviausių užsienio investuotojų (7 lentelė).

Kaip matome iš 7 lentelės, kaimyninių ryšių įtaka nagrinėjamiems rodikliams yra akivaizdi. Jei šalių užsienio prekybos santykius be kaimyninių ryšių lemia ir mūsų nagrinėtas ekonominis paveldas, nulemiantis ūkio struktūrą, tai aktyviausi užsienio investuotojai yra artimiausios šalys. Ypač Estijoje, kur Skandinavijos šalys kartu su Vokietija sudaro 80 proc. visų TUI. Šalyje jau 1994 m. įkurta apie 1700 bendrų su užsieniu įmonių, iš kurių 60 proc. sudarė bendros įmonės su Suomija (pvz.: Lietuvoje 1995 m. 33 proc. visų bendrų su užsieniu įmonių sudarė įmonės su NVS kapitalu). Artimi istoriniai, kultūriniai ryšiai su Skandinavijos šalimis lemia aktyvų šio regiono investuotojų dalyvavimą Estijos ekonomikoje. Estijos užsienio prekybiniai ryšiai, o labiausiai eksportas (44 proc. viso šalies eksporto), taip pat yra glaudžiausi su Skandinavijos šalimis. Lietuvos padėtis užsienio prekybos srityje yra kitokia. Pagrindiniai prekybos partneriai yra Vokietija, Latvija ir buvusios NVS šalys (Rusija, Baltarusija). Tai iš dalies yra nulemta esamos ūkio struktūros (pvz., naftos perdirbimo pramonė, importuojanti Rusijos naftą) ir buvusių prekybinių ryšių (pvz., maisto produktų eksportas). Lietuvos prekybiniai ryšiai su NVS šalimis lieka didžiausi iš Baltijos šalių (18 proc. – eksportas, 25 proc. – importas). Nagrinėjant Lietuvos TUI struktūrą pagal šalis investuotojas, Skandinavijos šalys, kaip ir Estijos atžvilgiu, išlieka lyderės – 42 proc. visų TUI.

7 lentelė. Kaimyninių ryšių įtaka Baltijos šalių užsienio prekybai ir TUI

Pagrindiniai užsienio prekybos partneriai 1999, %	Lietuva	Latvija	Estija
	Eksportas/Importas	Eksportas/Importas	Eksportas/Importas
Vokietija	15,9/16,5	16,9/15,2	7,5/9,3
Rusija	6,8/20,2	6,6/10,5	9,2/13,5
Suomija	1/3,1	1,9/9,1	19,4/22,8
Švedija	4,2/3,4	10,7/7,2	18,8/9,3
Danija	6,3/3,9	6,1/3,9	3,9/2,5
Baltarusija	5,9/2,2	1,7/2,9	0,6/0,7
Lenkija	4,5/5,7	1,8/4,4	0,6/1,9
Latvija	12,7/2		8,7/2,2
Lietuva		7,5/7,3	3,9/1,6
Estija	2,3/1,5	4,7/6,4	
Iš viso	58,9/58,9	57,9/66,9	72,6/63,8
<i>TUI pagal šalis investuotojas 1999 %</i>			
Švedija	18,7	8	41,1
Suomija	10,3	4	30,1
Danija	9,1	15	4,1
Vokietija	8	8	2,5
Estija	3,9	4	
Rusija	1,7	9	1,4
Iš viso	51,7	48	79,2

Šaltinis: Lietuvos ekonominė ir socialinė raida. 2000, Nr. 1; Latvijos mėnesinis statistikos biuletenis. 2000, Nr. 1; Estijos mėnesinis statistikos biuletenis. 2000, Nr. 1

Aktyvus Skandinavijos investuotojų dėmesys Lietuvai aiškinamas aukštu Skandinavijos šalių ekonominiu išsivystymo lygiu ir daugelio investuotojų Baltijos šalyse, kaip vienos rinkos, suptatimu (švedų ir suomių investicijos į Baltijos šalių telekomus, alaus perdirbimo pramonę, draudimo-bankininkystės sektorius). Latvijos padėtis užsienio prekybos srityje yra savotiškas tarpinis variantas tarp Lietuvos ir Estijos. Vokietija yra stambus Latvijos prekybos partneris, kaip ir Lietuvos, o prekybiniai ryšiai su Skandinavijos šalimis yra panašesni į Estijos. TUI struktūra pagal šalis investuotojas yra artima Lietuvai, tik Rusijos, kaip investuotojo, aktyvumas yra didesnis. Tai aiškinama sėkmingu Latvijos ekonomikos „giganto“ „Ventspils nafta“ priva-

tizavimu, po kurio Rusijos naftos tiekėjai kontroliuoja 35 proc. šio komplekso akcijų.

Kaimyninių ryšių įtaka nagrinėjamiems rodikliams ir kartu šalių ekonomikoms yra ženkli. Kultūriniai, istoriniai ir geografiniai ryšiai su Skandinavijos šalimis suteikia Estijai tam tikrą konkurencinį pranašumą, pritraukiant užsienio investicijas ir reorganizuojant ekonomiką, ypač prekybinius ryšius su EU regionu. Neturėdamos tokių stiprių ryšių su minėtomis šalimis, Latvijos ir Lietuvos užsienio prekybos reorientavimas į Vakarų rinkas vyksta lėčiau, o Lietuvos naftos sektoriaus priklausomumas nuo rusiškos žaliavos yra pagrindinė priežastis, nulemianti didelį importą iš Rusijos. Taigi kaimyninių ryšių veiksnio įtaka TUI į Baltijos

šalis yra akivaizdi ir Estija sėkmingai tuo naudojasi.

Išvados

1. Veiksniai, nulėmę skirtingą Baltijos šalių ekonominį išsivystymą ir TUI į Lietuvą 1990–2000 metais, buvo šie: ekonominis paveldas, finansų sektoriaus išsivystymo lygis, vyriausybės vykdomų ekonomikos reformų kokybė, privatizavimas ir kaimyniniai ryšiai.

2. Šių veiksmų įtaka Baltijos šalių ekonomikos raidai buvo skirtinga. Tokie veiksniai kaip ekonominis paveldas, kaimyniniai ryšiai ir finansų sektoriaus išsivystymas didžiausią neigiamą poveikį turėjo Lietuvai. Šalis paveldėjo ir turi didžiausią žemės ūkio lyginamąją dalį ekonomikoje, stambiausias ir problemiškas pramonės ir energetikos įmones (Mažeikių nafta, Ignalinos AE), silpniausiai išplėtotą jūrų uostų infrastruktūrą. Tai neigiamai atsiliepia ekonomikos plėtočiai, eksporto/importo struktūrai ir bendram ūkio konkurencingumui. Finansų sektoriaus (bankai, draudimas) veikla ir jos kokybė (ypač fiskalinė politika) toliausiai pažengusi Estijoje. Tai patvirtina ir TUI skaičius į minėtą ekonomikos sektorių. Kaimyninių ryšių dėka Estija sėkmingiausiai sugebėjo reorientuoti savo užsienio prekybą į ES, o kartu ir toliausiai pažengti derybose dėl narystės šioje organizacijoje. Šalys kaimynės yra stambiausios TUI investuotojos, labiausiai Estijoje. Lietuvos didžiausias prekybinis priklausomumas nuo NVS šalių daro šalį labiausiai priklausomą nuo ekonomikos svyravimų šiame sudėtingame regione.

3. Privatizavimo veiksmo teigiama įtaka TUI labiausiai juntama Lietuvoje. Tai aiškina didžiausiu privatizuojamų objektų skaičiumi tarp Baltijos šalių.

4. Ekonomikos reformos kokybės veiksnį įvertinti yra sudėtinga, tačiau lyginant Baltijos šalių ekonomikos laimėjimus, ekonomikos liberalizavimą ir internacionalizavimą, derybų su ES pažangą, didžiausias veiksmo teigiamas poveikis Estijoje. Teigti, kad šio veiksmo įtaka Lietuvos raidai ir TUI yra neigiama, negalima, tačiau didžiausias valstybinis reguliavimas, neišspręsti žemės nuosavybės užsieniečiams pardavimo klausimai, dažna vyriausybės kaita, įstatymų leidžiamosios valdžios politinių požiūrių kaita neigiamai veikia šalies ekonomikos raidą.

5. Norint sušvelninti neigiamą kai kurių veiksmų poveikį TUI siūlytina:

- Privatizavimo veiksnys – baigti vykdomą privatizavimo politiką, t. y. užtikrinti šios politikos tęstinumą ir nekontingenciją keičiantis vyriausybėms;
- Finansų sektoriaus veiksnys – baigti likusių valstybinių bankų privatizavimą. Laiku įvykdyti prisiimtą nacionalinės valiutos atsiejimo nuo dolerio politiką. Tolesnis bankininkystės ir draudimo sektoriaus konsolidavimas leistų pritraukti daugiau TUI į finansų sektorių ir sustiprintų jo konkurencingumą tarp Baltijos šalių;
- Ekonomikos reformos kokybės veiksnys – įtvirtinti žemės ūkio paskirties žemės pardavimą užsieniečiams (Estijoje tai jau seniai padaryta), nes tai yra vienas iš jautriausių klausimų užsienio investuotojams, priimant sprendimus dėl investicijų. Stambių TUI projektų koordinavimas ir paieška turi būti atliekami vyriausybės lygiu. Ūkio ministerija galėtų parengti tam tikrą struktūrą tokių projektų paieškai. Panašios TUI projektų koordinavimo ir paieškos struktūros vyriausybės lygiu egzistuoja daugelyje besivystančių šalių (Azijos, Lotynų Amerikos).

- Kaimyninių ryšių veiksnys – didesnis nei iki šiol dėmesys turi būti skiriamas prekybiniam ar kitokiam ekonominiam bendradarbiavimui su Lenkija. Tai šalis, kuri dabar yra labiausiai besivystanti iš VRE šalių, o kartu ir didelė rinka Lietuvos gamintojams.

6. Veiksniai, nulemiantys TUI į šalį 2000–2010 metais, skirsis nuo minėtų. Ekonominio paveldo įtaka yra reikšminga tik praėjusiu laikotarpiu. Privatizavimo veiksnio įtaka TUI srautams dar pasireiškia artimiausius dvejus trejus metus, todėl jo reikšmė taip pat nebus ženkli. Pamažu vis didesnę įtaką TUI turės reinvesticijos, t. y. užsienio investuotojų noras plėsti

verslą Lietuvoje arba plėsti jį kitose šalyse per Lietuvoje valdomas įmones. Todėl reinvesticijos labiau lemia TUI į Lietuvą. Sugebėjimas pritraukti TUI taip pat priklausys nuo sėkmingo Lietuvos integravimosi į pasaulines ekonomikos struktūras, ypač į ES, arba, kitaip sakant, nuo ekonomikos reformos kokybės. Sėkminga finansų sektoriaus tolesnė plėtotė ir kaimyninių santykių gerinimas taip pat bus svarbūs atcityje. Vadinasi, veiksniai, sąlygojantys TUI į Lietuvą 2000–2010 metais, bus ekonomikos reformos kokybė, užsienio reinvesticijos, finansų sektoriaus išsivystymas ir kaimyniniai ry-

LITERATŪRA

1. Lietuvos ekonominė ir socialinė raida. Mėnesinis biuletenis. Vilnius: Statistikos departamentas, 2000, Nr. 1.

2. Lietuvos statistikos metraštis. Vilnius: Statistikos departamentas. 1996, 1997, 1998.

3. Mėnesinis biuletenis. Vilnius: Lietuvos bankas. 1999, 2000, Nr. 1.

4. Lietuvos ekonominės plėtros agentūra. Veiklos vykdymas mokesčių sistema Lietuvoje. <http://www.lda.lt>

5. Lietuvos Respublikos ūkio ministerija. Lietuvos ūkio vidutinės trukmės strategija integracijos į Europos Sąjungą kontekste. <http://www.ekm.lt>

6. Tiesioginės užsienio investicijos Lietuvoje. Vilnius: Statistikos departamentas, 1999.

7. Eesti Bank Bulletin. Bank of Estonia. 1999, 2000, no 1.

8. Estonian Statistics monthly bulletin. Statistical Office of Estonia. Tallinn, 1997, 1998, 1999, 2000, no 1.

9. Estonian Insurance Supervisory Authority. Gross life and non-life insurance premiums and claims. 1998, 1999. <http://www.eisa.ee>

10. Estonian Investment Agency. Investment guide, taxes. <http://www.eia.ee>

11. Estonian Privatization Agency. Privatization in Estonia. <http://www.ecea.ee>

12. IFC and the World Bank. Lithuania: administrative barriers. Working Paper. 1999.

13. International Monetary Fund 1999. Republic of Latvia: Selected Issues and Statistical Appendix. TVF Staff Country Report No 99/99. TVF Washington, D.C., 1999.

14. International Monetary Fund. Republic of Lithuania: Selected Issues and Statistical Appendix. TVF Staff Country Report No 99/96. TVF Washington, D.C., 1999.

15. Dunning J. H., Narula R. Foreign Direct Investments and Government: Catalysts for economic restructuring. Routledge. London and New York. 1996.

16. Latvian Development Agency. Legal and business environment, taxation. <http://www.lda.gov.lv>

17. Latvian Privatization Agency. Privatization in Latvia. <http://www.lpa.bkc.lv>

18. Latvian Insurance Supervisory Inspectorate. Gross life and non-life insurance premiums and claims. 1998, 1999. <http://www.vaui.gaov.lv>

19. Monthly bulletin of Latvian Statistics. Central Statistical Bureau of Latvia, 1998, 1999, 2000, no 1.

20. Nagesh Kumar. Foreign Direct Investments and Technology Transfers in Development: a Perspective on Recent Literature. Discussion Paper Series No 9606. Institute for New Technologies. The United Nations University, 1996.

21. Terri L. Ziatic. Motivation factors behind TUI in Estonia: a comparison of empirical studies. Working paper, 1997.

22. World Bank. Foreign Direct Investments and Environment in the Central and Eastern Europe. Washington: World Bank, 1995.

Lentelė. Pagrindiniai Baltijos šalių ekonominiai rodikliai

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 ^p	Pokytis 1995– 2000 (%)
BVP pokytis per metus (%)											
Lietuva	-5,7	-21,3	-16,2	-9,8	3,3	4,7	7,3	5,1	-4,1	2,1	17,4
Latvija	-10,6	-34,9	-14,9	0,6	-0,8	3,3	8,6	3,6	0,1	4	17,8
Estija	-7,9	-21,6	-8,2	-2	4,3	3,9	10,6	4,7	-1,1	4	25,4
BVP vienam gyventojui (JAV dol.)											
Lietuva	n.d.	n.d.	n.d.	1142	1628	2127	2586	2901	2878	3001	84,34
Latvija	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	1739	2026	2228	2611	2667	2810	61,59
Estija	n.d.	n.d.	n.d.	1795	2430	3017	3207	3608	3498	3573	47,04
Pramonės pokytis per metus (%)											
Lietuva	n.d.	-30	-34,5	-28	0,9	1,3	0,7	7	-9,9	2,0	1
Latvija	n.d.	-46,2	-38,1	-9,5	-6,3	1,4	6,1	2	-8,8	4	-2,6
Estija	n.d.	-38,8	-29,1	-5,3	1,4	1,7	13	1,5	-3,9	10	22,7
Nedarbas											
Lietuva	n.d.	n.d.	4,4	3,8	6,1	7,1	5,9	6,4	10	9,2	43,7
Latvija	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	6,6	7,2	7	9,2	9,2	9	47,2
Estija	n.d.	n.d.	n.d.	7,6	9,7	5,5	7	4	5,2	5	35,4
Einamosios sąskaitos deficitai nuo BVP (%)											
Lietuva	n.d.	10,1	-3	-2,2	-10,2	-9,2	-10,3	-12,14	-11,3	-4,5	-58,64
Latvija	n.d.	1,8	7	-2,4	-3,4	-4,2	-5,1	-9,5	-10,2	-8	-41,4
Estija	n.d.	3,4	1,4	-7,3	-4,4	9,1	-12,2	-9,2	-6,2	-5,5	-29,4
Konsoliduotas valstybės biudžeto deficitai nuo BVP (%)											
Lietuva	n.d.	n.d.	-5,3	-4,8	-4,5	-4,5	-1,8	-5,8	-7,8	-2,8	-28,2
Latvija	n.d.	n.d.	1	-1,7	-3,9	-1,8	0,1	-0,8	-4	-2	-13,4
Estija	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	-1,2	-1,5	2,2	-0,3	-4,8	-1,25	-7,85
Bendros investicijos nuo BVP (%)											
Lietuva	n.d.	n.d.	23	18	24,7	24,5	26,5	24,2	22,8	22,9	144,6
Latvija	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	16,7	18,8	22,8	23	22	23	125,3
Estija	n.d.	n.d.	26,9	27,6	26,7	27,8	31,7	29,3	23,2	27,9	165,6
Bendros santaupos nuo BVP (%)											
Lietuva	n.d.	n.d.	18	15	14,5	15,3	16,3	12,1	11,8	14,1	83,1
Latvija	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	14	14,6	17,7	13,5	13	15	86,8
Estija	n.d.	n.d.	n.d.	20,3	22,3	19,8	19,5	20,1	19,1	22,4	122,2
P pinigų apyvartojimo padengimas tarptautinėmis atsargomis (%)											
Lietuva	n.d.	97	148	156	158	157	160	157	147	145	765
Latvija	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	n.d.	121,2	118	119	120	110	587,2
Estija	n.d.	n.d.	n.d.	155	157	163	150	151	143	145	751

p – prognozė

REASONS FOR FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN COUNTRIES OF TRANSITION – LITHUANIA

Tomas Tumėnas

Summary

This article investigates reasons, which determined foreign direct investments into Lithuania over period 1990–2000 and factors affecting its further flow in the country for the period 2000–2010. The analysis is based in investment theory widely used intercountry studies method, where is presumed that driving force for foreign investments is growth of country's economy. The development of Lithuania's economy is compared with other Baltic State's. The author underlines the major differences and factors affected Lithuania's different economy's situation in the region. According to the author the main factors influenced develop-

ment of Lithuania's economy as well as foreign direct investments were (1990–2000): economy's heritage prior 1990; development of country's financial-banking system; the quality of economy's reforms implemented by the government; process of privatisation and relations with neighbouring countries. Further flow of FDI in Lithuania (2000–2010) would be affected by quality of economy's reforms, especially how successfully the country will be able to join EU; sound development of financial-banking system; ability to get use from neighbouring relations and amount of FDI re-investments in country's economy.

Įteikta 2000 gegužės mėn.